

od roku 1811 pravidelně scházela v berlínském parku Hasenheide ke cvičení na jednoduchém gymnastickém nářadí – většinou na koni, který připomínal spíš krávu. Ve válce proti Napoleonovi velel Jahn Lützowu sboru dobrovolníků, který sám pomohl vytvořit. Byl jedním z organizátorů slavnosti na Wartburgu, asistoval při zakládání studentských sdružení a jeho žáci pomáhali zakládat tělocvičné spolky po celém Německu. Když byly po atentátu na Kotzebuea zakázány, měly už kolem dvanácti tisíc členů. Jahn byl v červnu 1819 zatčen, několik let vězněn v různých pevnostech a po propuštění nesměl do žádného univerzitního města ani vkročit.⁴³

II.

TAJNÉ SPOLEČNOSTI

Rašící spolkový život byl živnou půdou nacionalistického nadšení nejenom v Německu. Během revolučních a napoleonských válek (1809–1814) se značně proměnily italské státy: severozápad a střed připadl Francii, na severovýchodě vzniklo Italské království a jih byl přičleněn k Neapolskému království. Jejich umírněné zastupitelské vlády pokračovaly v díle osvícených italských despotů, což se ve Francii nikdy nepodařilo. Po obnovení pořádku byli kolaboranti Napoleonova režimu v Itálii odsunuti bez ohledu na osobní a odborné kvality a nahrazeni staronovými pány. Situaci ještě zhoršila skutečnost, že režimy restaurační Itálie se při potlačování liberálů musely spoléhat na rakouskou pomoc.

Politická opozice se omezovala na činnost tajných spolků, které se vyvinuly ze svobodného zednářství a už nebyly protikatolické – což bylo jistě rozumné, protože lidová povstání v Itálii byla zčásti inspirována katolickým odporem vůči bezbožným Francouzům a jejich přísluhovačům. Nejvážnější bylo povstání sanfedistů, stoupenců papeže, na jihu Itálie. Tajné liberální spolky zakládali také zklamaní jakobíni nebo mladí důstojníci, znechucení Napoleonovým despotismem. Největší sekta (Carboneria) dala své jméno všem ostatním, a tak jejich členové vešli do povědomí jako karbonáři (uhlíři).⁴⁴

Inspiraci našli u tajných francouzských spolků, jejichž členové se scházeli v lesích v pohoří Jura, protože – jak tvrdili – ve volné přírodě se ctnosti daří lépe než ve městě. Hlavní roli hrál rituál konverze, symbolika ohně a světla, ale i křesťanské symboly – trnová koruna, kalvárie a ukřižování.

První italská tajná společnost vznikla v Neapoli roku 1810, další byly založeny v Bologni, Lombardii a Piemontu. Vstupovali do nich lékaři, právníci, studenti, majitelé nemovitostí, státní zaměstnanci a bývalí Napoleonovi důstojníci, kteří ztratili práci. Jednotný program karbonáři neměli – v Římě hodlali zavést vládu laiků, na Sicílii chtěli osvobodit od Neapole a v Piemontu vyhlásit liberální ústavu. Někteří spiklenci byli liberální monarchisté, jiní militantní republikáni. Jejich pokus o revoluci v Neapolském království a Piemontu roku 1820–1821 neměl lidovou podporu a rakouská armáda ho snadno potlačila.⁴⁵

Tajné spolky měly naději na úspěch, pokud získaly sympatie hlavních mocností a když postoj vzdělců zmátla kulturní a náboženská spřízněnost, jak tomu bylo v případě Řecka. Patřilo sice do východní pravoslavné Evropy v čele s Ruskem, ale postoj konzervativních státníků, kteří k revoluci proti zákonnému panovníkovi nechovali sympatie, byl ovlivněn jejich klasickým vzděláním. Pozoruhodnou výjimkou byl Metternich, který si přál, aby řecké povstání „vyhořelo a zůstalo za hranicemi evropské civilizace“.

Řecká domácí elita osmnáctého století včetně nejvyššího pravoslavného duchovenstva byla skrz naskrz provázána se zkorumpovanou tureckou vládnoucí třídou.

Hlavní překážku pro emancipaci řeckého národa viděli řečtí vlastenci v strašlivé ignoranci ortodoxních kněží a v nepřítomnosti nejlepších krajanů. V exilu strávili dlouhá léta i dva řečtí národní buditelé pozdního osmnáctého století, filolog a spisovatel Adamantios Koraís a básník Rígas Velestinlís-Feraíos. Koraís se rozhodl očistit řečtinu od byzantských a tureckých nánosů, chtěl probudit hrdost na slavnou minulost a věřil, že něco z antické ušlechtilosti dřímá i v nitru obhroublého bandity a prohnaného obchodníka. Rígas se stal prvním řeckým národním mučedníkem moderní doby. Založil ve Vídni tajnou řeckou revoluční společnost, ovšem roku 1789 ho

na udání jeho krajana rakouské úřady zatkly a vydaly Turkům, kteří ho popravili. Jeho báseň *Thurios* byla zhudebněna a stala se hymnou řeckých revolucionářů.

Řecko se neskládalo jen z pevninské části a tisícovky ostrovů, mělo i svou velkou diasporu obchodníků ve Středomoří na Balkáně, na pobřeží Černého moře i v Indii. Řeckým kupcům a rejdařům se v době revolučních válek dařilo. Syny posílali studovat na západní univerzity, kde nasávali myšlenky osvícenství, Francouzské revoluce a romantického nacionalismu. Toto „kacířství uvnitř křesťanstva“, jak je nazval Ernest Gellner, poskytlo ideologický základ pokusu o nahrazení osmanské říše novou Byzancí (ve skutečnosti šlo o povstání jen několika kmenů a tlup banditů).⁴⁶

Roku 1814 založili tři řečtí obchodníci v Oděse tajnou Společnost přátel (Philikí Etaireía) zednářského typu, která chtěla osvobodit od turecké nadvlády nejen Řecko, ale celý Balkán. Na to, že byla tajná, je toho o jejím vnitřním uspořádání známo pozoruhodně mnoho. Členové byli kooptováni, uchazeči museli před knězem složit přísahu věrnosti národu a přísahat na svatou ikonu:

Přisáhám, že budu ve svém srdci živit nehynoucí nenávist k tyránům své země, jejich stoupencům a všem, kdo myslí jako oni. Chci jim škodit všemi způsoby, a až to okolnosti dovolí, být strůjcem jejich zkázy... Tobě přísahám, ó svatá a nešťastná vlasti! Přisáhám při dlouhých letech tvého utrpení! Přisáhám při hořkých slzách, jež za staletí prolily tvé děti! Přisáhám při slzách, jež nyní prolévám! Na svobodu svého národa přísahám a v jeho jménu ti zasvěcuji svůj život! Budoucnost necht' vede mé myšlenky, tvé jméno necht' vede mé kroky a tvé štěstí je mi jedinou odměnou. Necht' boží spravedlnost sešle na mou hlavu hromy a blesky hněvu, necht' samotný zvuk mého jména budí pohrdání mých krajanů, zapomenu-li na jedinou chvíli na jejich neštěstí a nesplním svou povinnost. Necht' je mi smrt trestem za můj hřích, aby svatost Společnosti nebyla poskvrněna mou účastí.

Společnost měla svůj katechismus pro případ iniciace členů různých kategorií. Příslušníci té nejnižší byli „bratři“ a stejně jako většina Řeků negramotní. O příčku výš stáli „společníci“, kteří uměli

číst a psát, a nad nimi „kněží“, kteří směli získávat nové členy. Další kategorii tvořili „pastýři“, kteří byli výjimečně vzdělaní nebo zámožní, a nejvyšší takzvané „neviditelné direktorium“ (arkhi). Členové direktoria se vzájemně neznali, jak napovídá jeho název, a místo jmen používali označení ze dvou písmen (AB, AD, AG, AH). Ode všech členů se očekávalo, že budou přispívat do společné pokladny. Byli mezi nimi příslušníci svobodných povolání, kupci, studenti, kněží a malý počet řemeslníků.⁴⁷

Vhodná chvíle k povstání nastala, když Turky zaměstnala dezertce albánského paši Ali Janinského, vojenského diktátora napoleonského typu, který v zastoupení sultána vládl převážné části pevninského Řecka. V souladu s legendou, podle níž měl osvoboditel přijít ze severu, se do čela povstalecké armády postavil jednoruký etnický Řek Alexandros Ypsilantis, bývalý ruský generál. Začal tím, že se pokusil podnítit vzpouru na celém Balkáně. Potíž však byla, že Bulhaři, Rumuni a Srbové, kteří měli řecké pány, nehodlali bojovat za věc své vrchnosti. A byl tu ještě jeden problém. Car měl sice starost o pravoslavné křesťany pod osmanskou nadvládou, ale zrovna tak se bál revoluce – měl své zkušenosti s povstáním děkabristů. Metternich jeho strach přizívoval, a když byl Ypsilantis po útěku z Balkánu zatčen a uvězněn v Rakousku, přiměl cara, aby se od něj distancoval. Po sedmi letech byl propuštěn, a když krátce nato zemřel, mělo Řecko dalšího národního hrdinu.⁴⁸

Při rozsáhlejším povstání na Peloponésu vzbouřenci zabili tisíce Turků a šířily se pověsti, že se chystají zaútočit na Istanbul. Turecká vláda reagovala krutými represáliemi. Na Velikonoční neděli roku 1821 byl před svým sídlem oběšen patriarcha řecké pravoslavné církve Grígórios V. Jeho poprava se protáhla – byl asketik, nevážil mnoho, a tak umíral pomalu. Kat nechal jeho tělo nějakou dobu viset v bráně, a aby byla potupa dokonalá, najali se Židé, aby patriarchovo tělo vlekli zaneřádným tržištěm a nakonec hodili do Bosporu. Námořníci ho však z průlivu vylovili a patriarcha byl důstojně pohřben v Oděse. Ironií osudu to byl právě on, kdo jednoznačně odsoudil vzpouru proti turecké vládě a vyzval věřící k poslušnosti vůči světským vládcům bez ohledu na náboženství. Přimět k ní své biskupy a nižší duchovenstvo však nedokázal ani

klatbou, čímž podle režimu porušil slavnostní dohodu, podle níž měl zajistit v zemi klid výměnou za větší náboženskou toleranci. Jeho předchůdce a osm dalších kněží byli popraveni 18. dubna v Adrianopoli a v květnu 1821 byli oběšeni všichni kyperští preláti. Stoletému biskupovi v Mirioupoli st'ali hlavu stejně jako ostatním biskupům v Konstantinopoli. Během deseti let řecké války za nezávislost bylo zavražděno na deset tisíc kněží a mnichů, byly zpuštěny nespočetné kostely a vypleněny významné knihovny.⁴⁹

Veřejnost v celé Evropě, Rusku a Americe byla přímo zděšena. Některým vzdělavcům chvíli trvalo, než si poopravili představu o Řecích, kterou si utvořili podle mramorových soch Periklových Athén. Všude vznikaly řecké výbory, které pořádaly sbírky na pomoc řeckým vlastencům, a do Řecka proudili filhelénští dobrovolníci – ze slavných osobností to byli básníci Byron a Puškin. Pro mnohé Němce, Iry, Italy, Poláky a Skoty byl zápas Řeků proti turecké nadvládě zástupnou válkou, již se účastnili s nadějí, že i jejich národy se dočkají vysvobození.⁵⁰

V letech 1821 a 1822 si Řekové připsali na konto několik vítězství na zemi i na moři. Se zajatci nezacházeli zrovna v rukavičkách a ohavnosti, jichž se dopustili při obléhání Tripolisu, překonala snad jen zvěrstva tureckých vojáků na obyvatelích ostrova Chios. Delacroixův obraz *Vraždění na Chiu* se stal ikonou těžkostí vzniku národního státu. V lednu 1822 Národní shromáždění v Epidauru vyhlásilo nezávislost Řecka. O tři roky později se sultán Mahmut II. musel spolehnout na armádu egyptského uzurpátora Muhammada Alího a jeho syna Ibrahima paši, kteří ze své základny na Krétě ovládli řecké ostrovy i Peloponés. Posledním útočištěm vzbouřenců se stala pevnost Mesolongiona, a když se jim nepodařilo prolomit obklíčení, vyhodili se i s pevností do povětří. Zvyk Turků prodávat zajatce do otroctví a zvěsti, že Ibrahim paša má v úmyslu Řeky vyhladit a nahradit je muslimskými osadníky ze severní Afriky, přiměly Británii, Francii a Rusko požadovat pro Řecko větší autonomii. Chtěly toho dosáhnout vyjednáváním, ale v říjnu 1827 jejich spojené loďstvo pod velením britského admirála narazilo u Navarina na egyptsko-tureckou flotilu a v poslední velké námořní bitvě plachetnic zahynuly čtyři tisíce mužů pod tureckou

vlažkou. Britský premiér Arthur Wellington se za tento nechtěný zásah omluvil, ale car trval na válce proti Turecku, aby je donutil k vyrovnání s Řeckem. Koncem roku 1829 ruská armáda zaujala pozice na Balkáně i před Konstantinopolem a na konferenci v Londýně počátkem nového roku Anglie, Francie a Rusko uznaly nezávislost řeckého království. Británie však měla zájem na slabém a okleštěném Řecku, aby se nestalo strategickou výhodou svého ruského patrona. Většinu Řeků tak nadále vládli Turci. Sedmnáctiletý bavorský princ Otta I. byl dosazen na řecký trůn až na třetí pokus a první řecký prezident Ioánnis Kapodistrias byl zavražděn v říjnu 1831 po pokusu nastolit alespoň základní pořádek ve změti frakcí, které se spojily, aby dál bojovaly proti Turkům.

III.

OBĚTOVANÉ NÁRODY

Zatímco zápas Řeků za nezávislost přinesl roku 1831 plody, Polsko a Irsko byly vzorem mučednického národa. Zdálo se, že jim jejich nelítostní vládci samostatnost nikdy neposkytnou. Polsko, které mělo dokonce tři pány – Rakousko, Prusko a Rusko, po konečném dělení (1795) zmizelo z mapy. Poláci proto vzhlíželi k revoluční Francii jako ke spasiteli, který je zbaví absolutistické nadvlády. Napoleon, za nějž mnoho Poláků tak věrně bojovalo, vytvořil v převážně pruském středním Polsku Varšavské knížectví, ale velmoci byly po roce 1815 ochotné tolerovat expanzi Ruska na západ pod podmínkou, že Alexandr I. přizná větší autonomii Kongresovému království, jež Vídeňský kongres ustanovil. Królewstwo Polskie, jak se oficiálně nazývalo, ponechalo v platnosti Napoleonovy reformy, mělo vlastní ústavu, dvoukomorový parlament (Sejm), armádu a panovníka. I radikálové už začali doufat, že Alexandr rozšíří jeho území na úkor Litvy. Na rozdíl od Ruska panovaly v Kongresovce celkem liberální poměry.

Romantické rebelantství hrdinů polské nacionalistické literatury devatenáctého století nebylo jedinou reakcí Poláků na cizí